

Отримано: 28.11.2022.

Прорецензовано: 19.01.2023.

Прийнято до друку: 21.02.2023.

e-mail: danylo.m.kravets@lpnu.ua

DOI: 10.25264/2409-6806-2023-34-144-151

Кравець Д. Правописні дискусії в середовищі української діаспори другої половини ХХ ст. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острого, 2023. Вип. 34. С. 144–151.

УДК: 94(=161.2)(100):[811.161.2'35:001.8]"194/198"

Данило Кравець

ПРАВОПИСНІ ДИСКУСІЇ В СЕРЕДОВИЩІ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

У 1940–1980-х рр. у середовищі української діаспори тривала суперечка щодо «правильного» правопису української мови. Частина закордонних українців не схвалювали новий радянський правопис та воліли зберегти норми української мови затверджені в Харкові у 1929 р., а інші вважали, що українська мова в діаспорі повинна бути добре зрозумілою читачам радянської України, а тому рішуче відкидали харківські правописні норми.

Ключові слова: історія української мови, правопис, українська діаспора другої половини ХХ ст., русифікація, Радіо Свобода.

Danylo Kravets

ORTHOGRAPHY DISCUSSIONS AMONG UKRAINIAN DIASPORA (1940TH–1980TH)

The paper aims to describe an orthography discussion in the Ukrainian diaspora in the second half of the XX century. Language processes that took place in the environment of the Ukrainian diaspora are an essential element of the history of the national language. The practice of language use among Ukrainians abroad is a unique source of data, part of the national linguistic fund.

Archive documents from the personal archive collections of M. Demkovich-Dobryanskyi (head of the Ukrainian editorial office of Radio Liberty), R. Chomiak (international journalist), and O. Horbach (a famous linguist) stored in the Manuscripts department of the V. Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv were used to prepare the presented paper.

Many diaspora publicists criticized Radio Liberty (Munich) broadcasts for using the orthography officially accepted in Soviet Ukraine. M. Demkovich-Dobryansky, as editor-in-chief, thought that norms of the Ukrainian language adopted in 1929 were dated and sounded weird to Ukrainian listeners. On the other hand, critics of Soviet orthography underlined that this version of the Ukrainian language was very russified and couldn't be used.

Spelling discussion of the second half of the XX century is an exciting and vital stage in developing the Ukrainian language. Disputes continued over the relevance of the so-called Kharkiv spelling of 1929 and the appropriateness of using the Soviet spelling, which many considered Russified. Although diaspora Ukrainians escaped the Russifying invasion of the USSR, they still failed to unify the norms of the Ukrainian language, so the spelling of independent Ukraine continued Soviet traditions. It practically did not use the achievements of diaspora linguistics.

Keywords: history of the Ukrainian language, orthography, Ukrainian diaspora in XX cen., russification, Radio Liberty.

В умовах російської військової агресії збереження української мови знову актуалізується. Мовні процеси, що відбувалися у середовищі української діаспори є важливим елементом в історії національної мови. Практика вживання мови серед закордонних українців є унікальною частиною національного лінгвофонду.

Метою статті є проаналізувати аргументи учасників дискусії, що тривала серед закордонних українців у 1940–1980-х рр. щодо вживання різних варіантів правопису української мови.

У представлений публікації досліджена досі не вивчена тема суперечок серед представників української еміграції другої половини ХХ ст. щодо вживання українського правопису в діаспорі.

Окремі проблеми пов'язані з історією української мови закордоном досліджувались мовознавцем Б. Ажнюком [1] та радянським дослідником Ю. Жмутенком [4]. Для підготовки статті були використані документи особових архівних фондів М. Демковича-Добрянського (голови української редакції Радіо Свобода), Р. Хом'яка (діаспорного журналіста-міжнародника), О. Горбача (відомого мовознавця), що зберігаються у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника

Контрольоване владою унормування правопису в радянській Україні, яке було складовою частиною асиміляційної політики, викликало природний спротив більшості зарубіжного українства. Мова, зокрема правопис, потрапили в сферу політичного протистояння. За альтернативу колонізаторському правописові було визнано так званий харківський правопис 1928–1929 рр. Він цілком відповідав популярній у діаспорі соборницькій національній ідеології, оскільки мав протягом певного часу офіційний статус і був чинним на всіх українських землях (на відміну від своїх попередників – регіональних та «авторських» правописів). Водночас він не був позбавлений серйозних вад та непослідовностей, що визнавали і мовознавці діаспори. Правописна анархія, зумовлена недостатнім знанням його правил та впливом друкованої продукції з етнічного материка, не одне десятиліття викликала занепокоєння і серед професійних філологів, і в ширших колах української громади. Як зазначав В. Манастирський, активний учасник правописної дискусії в 1960–1970-х рр., «трагедія харківського правопису в тому, що він має доволі оборонців, але не має практиків, охочих вивчити його і вживати». Видання, що були в опозиції до всього більшовицького, принципово не користувалися «радянським» правописом. Його вживали тільки нечисленні в діаспорі газети прокомуністичного спрямування [1, с. 2].

Самі ж українські емігранти часто іронізували над явищами інтерференцій у власній мові. Ще на початку ХХ ст. у діаспорних газетах часто вміщувалися пародійні «листи на батьківщину», у яких кількість лексичних запозичень з англійської мови, була навмисне збільшена з метою досягнення комічного ефекту. «Слава Ісусу Христу і словом “гало” вас поздоровляю. Тепер довідуся о вашім здоровлю і поведженню, “мі” здорова і “гут тайм” маю і “файно ворк”» [4, с. 11].

Отож харківський правопис таки не став «панацеєю» для українців. На західних українських землях під час німецької окупації (1941–1944 рр.), а також на еміграції, замість беззастережно вживати «знаменитий» правопис кожен учений, що в той чи інший спосіб був пов'язаний із правописною справою, робив власні корективи, уважаючи себе за «єдиноправедного» інтерпретатора харківського правопису. З цього приводу відомий історик О. Пріцак іронізував: «Під час німецької окупації в Галичині обов'язували реформи харківського правопису опрацьовані професором Іваном Зілинським. Після 1945 р. емігранти зі східних земель, а теж і дехто з галичан, відкинули ці реформи як “локальні” й “генерал-губернаторські”. Замість них вони створили кілька “єдиноправильних” варіантів, що себе поборюють» [16, с. 2].

У зв'язку з таким «правописним хаосом» доволі скептичними виглядали пропозиції, щоб котрась із українських наукових твердинь на Заході (Український науковий інститут Гарвардського університету, Канадський інститут українознавства, Українська вільна академія наук) приступила до опрацювання найновіших правописних норм української мови та затвердила правила єдині для всіх закордонних українців [21, с. 59].

У самій Україні від кінця 1920-х рр. більшовики відновили царську політику русифікації. Як відзначає дослідниця Л. Масенко: «Більшовицьке урядування у мовній сфері характеризувало рідкісне фарисейство, як і в інших царинах суспільного життя. На відміну від колишньої самодержавної практики, московський центр не вдавався до офіційних заборон української мови. Навпаки – пропаганда поширювала гасла про «невиданий розквіт національних мов у СРСР», про «гармонійну російсько-українську двомовність» тощо. Насправді ж московський уряд запровадив політику штучного зближення «братніх» мов – української та білоруської – з російською. Кінцевою метою мала стати реалізація проєкту «триєдиного російського народу» [6]. На жаль, результати такої політики маргіналізації української мови відчутні і в сучасній Україні.

У незалежній Україні до 2019 р. використовувався правопис, затверджений ще у 1989 р. у преамбулі до якого зазначено, що він «продовжує традиції, закладені першим правописом 1946 р». Так званий перший радянський український правопис 1946 р. був уведений Народним комісаром освіти Української РСР П. Тичиною. Його проєкт був підготовлений групою наукових співробітників Інституту мови і літератури, створеного в м. Уфа на базі Інституту мовознавства, Інституту

української літератури імені Т. Г. Шевченка та інших вивезених у Башкирію українських установ. Тобто впродовж другої половини ХХ і початку ХХІ ст. українці користувались правописом, що був створений на території РСФРР та спеціально наближений до російської мови [14]. У 1961 р. набула чинності четверта редакція українського правопису, де українські правила наближено до «Правил русской орфографии и пунктуации», що вийшла друком 1956 р. [7, с. 34]. Та сама практика повторилася в 1970-х рр. У письменницьких колах розповідали, що призначений на посаду головного партійного ідеолога В. Маланчук на засіданні Співки письменників України зачитував список слів, заборонених до вжитку. У статтях тогочасних журналів, таких як «Мовознавство», «Комуніст України» та інших – викривали «прояви націоналізму на мовному фронті». Там вміщали чимало прикладів «шкідливих» слів та словотвірних категорій [6]. Саме за таке «зближення» української мови з російською частина української діаспори відкидала тогочасний правопис з УРСР.

Активний учасник правописної дискусії д.п. ХХ ст. історик та публіцист М. Демкович-Добрянський був залучений до розв'язання правописних проблем ще працюючи в Українському Центральному Комітеті (УЦК) під час Другої світової війни. Голова УЦК В. Кубійович відзначав, що «з приєднанням Галичини до Генеральної Губернії виринула потреба переглянути ще раз справу українського правопису, бо ж виявилось, що в нас тут і там помітні ще деякі, хоч і невеликі та несутні, відхили від тих правописних правил, що їх установили впорядковані проф. д-ром І. Зілинським два видання “Українського правопису”, виданого в Кракові 1940 і 1941 р.» За ініціативи В. Кубійовича у Львові була скликана комісія, до складу якої увійшли видатні західноукраїнські вчені, мовознавці, педагоги, редактори: І. Зілинський, В. Сімович, В. Радзикович, М. Демкович-Добрянський, Г. Лужницький, О. Панейко. За результатами діяльності комісії у 1943 р. в «Українському видавництві» вийшла друком праця «Український правопис» [15]. Проте ці норми так і не стали канонічними та були відкинуті частиною закордонних українців.

М. Демкович-Добрянський, як у своїх публікаціях, так і в ефірі Радіо Свобода, теж звертав увагу на «зросійщення» української мови в УРСР, а однією з головних причин цього вбачав брак українсько-російських словників. На особливу увагу заслуговує стаття М. Добрянського «Чому зволікають публікацію 10-томного словника української мови?». Автор доводив, що російсько-український словник 1948 р. впроваджував тисячі російських слів в українську мову і пояснював це на власному прикладі: «Я слабо знаю російську мову. Тому читаючи російські тексти раз у раз заглядаю до словника. Та словник 1948 р. помагав мені мало. Бо часто траплялося, що російське слово цей словник на українському боці перекладає тим самим російським словом». Історик вважав, що найкращий український словник виходив за редакцією А. Кримського, проте його видання зупинила радянська влада. У Москві та Ленінграді діяли кілька видавництв, які спеціалізувались на словниках у той час як в УРСР таких не було, а самі книги були «занедбані і з поліграфічного боку» [12, арк. 31].

Український журналіст у діаспорі Р. Хом'як теж вказував на брак словників в УРСР посилаючись на Я. Славутича, професора канадського Університету Альберти: «Він навів приклад українсько-російського словника, який почав виходити у 1950 році накладом 75 000 примірників, і якого третій і четвертий том вийшов накладом 25 000 примірників у 1961 році. Д-р Славутич закінчив свою доповідь твердженням, що совєти “знижують націю до етнографічного рівня щоб улегшити злиття націй”» [22, с. 3].

Відзначимо, що справу видання українсько-російського словника в УРСР критикував навіть поет М. Рильський: «Хто тільки не нарікає у нас на наших лексикографів, робота яких зосереджена в Інституті мовознавства АН УРСР. Чому, мовляв, так довго тягнеться справа з виданням шеститомного українсько-російського словника? Чому досі не перевидано в доповненому та виправленому вигляді російсько-український словник 1948 р.?» [17, с. 3].

Проблемами української мови цікавилися також і закордонні дослідники. Знаний діаспорний мовознавець О. Горбач в авторитетному журналі «Сучасність» (Мюнхен) написав рецензію на книгу «Сучасні тренди у лінгвістиці», зокрема на її том про східноєвропейські мови. Український науковець відзначав помилковість трактування мовних традицій українців з боку західних учених: «У німецького дослідника В. Кіпарського вражають декотрі дразливо фальшиві інтерпретації: мовляв, у 1930-их рр. в УРСР замінювано насильно польські слова української мови російськими (йдеться тут про задомашнений у німецькій славістиці погляд, ніби українщина різниться від російщини головне полонізмами) [3, с. 108]. Відзначимо, що радянська влада вважала О. Горбача

поряд із Ю. Шевельовим «ідеологами українського буржуазно-націоналістичного мовознавства» і критикувала їхні дослідження.

Велику публікацію М. Демкович-Добрянський присвятив А. Багмету, українському академіку, який на межі 1950–1960-х рр. працював над синонімічним словником української мови та робив спроби його публікації в УРСР: «Академік Багмет упродовж багатьох років укладав синонімічний словник. Не міг знайти видавництва для словника, хоча М. Рильський дуже позитивно оцінив його труд». Київський журнал «Вітчизна» в 1959–1962 рр. у серії статей під назвою «Матеріали до синонімічного словника української мови», опублікував частину праці А. Багмета. Проте з приходом нового редактора «Вітчизна» перестала видавати «націоналістичний словник». У журналі навіть з'явилися статті-доноси зі звинуваченнями укладача в «теоретичній плутанині», невизначеності поняття синонімів, безсистемності тощо. Друкований донос подіяв: словник окремим виданням в Україні не з'явився. У 1969 р. письменник Д. Грицько розшукав рукопис словника, що його почав друкувати журнал «Україна». Проте в 1972 р. публікацію знову заборонили [10, арк. 3]. Доля «Матеріалів» А. Багмета наглядно ілюструє російську антиукраїнську політику з маргіналізації української мови.

У середовищі української діаспори популярним був словник Г. Голоскевича та його доповнене видання за редакцією О. Ізюмова (Нью-Йорк, 1952 р.), у якому збільшено загальну кількість слів у словнику до 60 тис. Словники Голоскевича/Ізюмова був «дітищем» харківського правопису 1929 р. Проте як сам правопис, так і словник Г. Голоскевича неодноразово піддавався критиці: «Повторюю думку деяких мовознавців. Словник Голоскевича вже при своїм народженні мав багато недотягнень і навіть грубих помилок... і він вже ... постарівся» [20, с. 5]. Погоджувався з цією думкою і М. Демкович-Добрянський: «Словника Голоскевича не вистачає нам із таких міркувань: в писанні іншомовних слів Голоскевич пішов за західноукраїнською традицією і подає вимови чужих слів з літерами «ль». Автор не провів у словнику ніякої системи логічно, тому словник має багато непоследовностей. У ньому нема сучасних термінологічних назв» [9, арк. 11].

М. Демкович-Добрянський вважав, що тогочасна літературна мова в Україні була результатом двох тенденцій – русифікаторської, яка хотіла зблизити нашу мову з російською і національної, яка змагалася за чистоту мови. Публіцист порівнював українську мову, з радянських видань «Вітчизна» чи «Літературна газета», з мовою української преси у вільному світі: «Українська мова в неволі КПРС чистіша за мову наших видань у вільному світі. Треба взяти до уваги той факт, що сьогодні в Україні з великим патріотизмом і відданістю працюють над піднесенням культури рідної мови. Тоді ясна відповідь, хто сьогодні рішає про чистоту і розвиток української мови: край чи еміграція». М. Демкович-Добрянський уважав, що радянський правопис слід визнати позитивним досягненням українського мовознавства, «бо він вводить порядок у літературне мовлення і писання» та не варто відкидати його повністю через «зросійщення» [9, арк. 18].

М. Демкович-Добрянський писав, що для того щоб підтримати ідейний спротив українського народу задля визволення від російського колоніалізму і національного поневолення треба говорити тією мовою, якою говорили українці в СРСР: «Якою мовою вони говорять, про це ми можемо дізнатись з творів кращих письменників, які дбають про свою мову, та з їхніх публікацій, головню періодичних, літературних журналів... Не наша справа й не наше право міняти що-небудь із основних рис української мови чи українського правопису. Але наш обов'язок – з сучасної української лексики добирати таких слів і фраз, які будуть найлегше зрозумілі нашим слухачам. За останні роки, коли нас нема в Україні, наша мова там розвивалась, збагачувалась, мінялась». М. Добрянський доволі оптимістично характеризував супротив русифікації в УРСР. Редактор вважав, що русифікаційні елементи в радянському правописі доволі легко ідентифікувати та усунути: «Не можемо викинути з української абетки літеру «г», хоч вона і з'явилася в українському письмі досить пізно (щойно наприкінці 16-го століття) і хоч роль її обмежена. Не можемо писати Гете, Груг, тільки Гете, Гріг, гава, Гюго, гніт, ганок, гудзик. Але пропаганда, еміграція, агітація, інтелігенція, агітація, інтелігенція, бо це цілком відповідає давній українській традиції... Не можемо писати Хемінгуей, Ейзенхауер, хоккей, тільки Гемінгвей, гокей, Айхенгауер». Вважалось, що в радянському правописі 1960 р. частина 3 (слова іншомовного походження) і частина 4 (правопис власних назв) – вимагали «обережнішого» ставлення, а в загальному М. Добрянський підкреслював, що черговий правопис був прогресом у порівнянні з правописами 1928 р і 1946 р. [9, арк. 20].

Проблемі русифікації УРСР була присвячена значна частина програм Радіо Свобода. У радіопередачі «Українська мова й українська наука» (серія «Україна між минулим і майбутнім») автор

уважав, що Інститут кібернетики В. Глушкова не повинен видавати свою енциклопедію російською мовою: «Кожен історик науки залічить цей твір до здобутків науки російської. Бо в світі встановився такий порядок, що мова наукового твору вирішує питання, до науки якого народу залічити даний твір». М. Добрянський переконливо доводив, що під натиском радянської влади українська мова у точних науках занепадала. «Міжнародна книга» – союзна установа яка мала монополію на торгівлю радянськими книжками за кордоном, щороку випускала каталог «Нові книги України». Каталог реєстрував лише твори видані українською мовою: «Я переглянув каталог за шість років (1967–1972). Шукав книжок з математики. За 6 років я знайшов 19 книжок, переважно популяризаторського, не наукового напрямку. Всю математично-видавничу продукцію за 6 років ви могли б набути за 20 карбованців і 80 копійок». Історик із сумом зазначав, що впродовж 1967–1972 рр. Українська академія наук видала україномовних книг утричі менше аніж праць російською мовою [12, арк. 18]. «Міста України перетворено на лабораторію русифікації» – таку назву має інша програма про утиски української мови. У ній, зокрема, йшлося про те, що закордонні українці особливо були вражені «зросійщеністю» українських міст [12, арк. 21].

Закордонні українці завжди звертали особливу увагу на чистоту мови, як в друкованих виданнях так і в радіомовленні: «Окрема справа з чистотою мови, вимови і наголосу у наших радіопередачах. Ніде погана мова, вимова чи неправильний наголос не вражає так дуже вухо слухача як саме в радіопередачах, де для слухача, поза єдиним слухом, зачинені всі інші можливості сприймати образи і поняття. Тому українські автори текстів повинні звертати особливу увагу на чистоту мови, а диктори повинні мати добру українську вимову пильно слідкувати за правильністю наголосу» [19, с. 1]. Українські емігрантські кола часто критикували українську редакцію Радіо Свобода за вживання української мови з багатьма «русизмами» [23, с. 1]. Про цю проблему М. Добрянський писав в одному зі своїх листів: «Ми говоримо до земляків на Україні і ми повинні вживати їхньої мови, щоб наші пересилання до них не звучали їм так, як нам звучали українські газети Америки перед 2-ю Світовою війною». Саме тому всі програми редагувалися згідно з київським правописом. Автор із сумом відзначав: «Мова українців на еміграції – на жаль – відстала від розвитку мови на Україні... не можемо в радіопрограмі вживати емігрантських висловів – ЗДА [З'єднані Держави Америки – США. – Д. К.], жиди, особові авта, випуск ракети ті ін.» [9, арк. 11].

В авторитетному радянському журналі «Мовознавство» відзначалося, що українці на Заході звинувачували радянських філологів у русифікації української мови, проте самі вживали застарілий її варіант: «Яких принципів дотримуються автори з Мюнхена, Лондона, Нью-Йорка в боротьбі за культуру мови? Мова усіх без винятку буржуазно-націоналістичних видань далека від своєї природної чистоти. Є в ній і не освячені традицією вживання германізму і полонізму, і різні варваризми. Ось кілька прикладів: *сприємливо* для всіх, перший *здви́г* (тобто зібрання) українців в Австралії *стрильно*, *творило* (утворення), *виконав атентат*» [18, с. 42].

Громадсько-політичний діяч, публіцист та колишній співробітник Радіо Свобода І. Лучишин критикував за вживання «малоросійського» правопису як українську редакцію загалом, так і самого М. Демковича-Добрянського зокрема. У своєму листі до редактора І. Лучишин писав: «Прошу Вас берегти українську мову від її засмічування русизмами советськими штампами та змінити свій дотеперішній спосіб керівництва, щоб уможливити гармонійну, товариську співпрацю між усіма членами редакції». Автор листа наводив такі приклади «засмічування»: «У програмі з 6.4.60 писав «Представники Сов.Союзу заперечували проти обговорення цього питання»... (заперечувати можна щось); 12.9.60. «Сов.уряд надав Люмумбі певну кількість літаків, також сто вантажних авт» (замість : поставив); «Розквіт і благополуччя» (замість: добробут); «двотомну історію», а не двотомову, як досі писала українська редакція; «підвищення зручностей життя» замість: вигод життя... До 19 вересня 1961 року вся редакція писала лише слово «кляса», згідно з правописом 1929-го року. Але шефред. Добрянський вирішив впровадити до нашого лексикону лише «клас», мовляв, згідно з новим правописом, обов'язуючим в радянській Україні». Це мовляв ніяка не русифікація, бо «клас» вживає також проф. Огієнко. На мою думку, українців слово «кляса» не сердить» [11, арк. 2]. Традиційно, як і інші критики, І. Лучишин закликав не відступати від харківського правопису 1920-х рр.

У 1962 р. І. Лучишин надіслав свій мовознавчий аналіз українських радіопрограм до Філологічної секції НТШ у Нью-Йорку. Директор секції В. Лев погодився з багатьма зауваженнями щодо чистоти мови на Радіо Свобода: «Ваші зауваження за деякими винятками слушні. Між цитованими Вами словами є русизми, яких не належить уживати, коли йдеться про передачу радієву за

залізму заслону нами українцями, що живемо у вільному світі і маємо обов'язок стояти на стороні чистоти і правильності української літературної мови. Нам треба співчувати тим нашим робітникам пера, що живуть під більшовиками у мусять приймати те, що їм накидають». Науковець уважав, що норми харківського правопису краще підходять «духові української мови» та рекомендував дотримуватись правил з книги репресованого мовознавця О. Синявського «Норми української літературної мови». [11, арк. 5]. Підтримав І. Лучишина і дописувач газети «Народна Воля» (Скрентон, США) І. Вовчух. Автор закидав головному редактору Радіо Свобода «насильне» усунення правопису 1929 р. «переконуючи американців, що «новий советський правопис і термінологія згідні з живою мовою українського народу» [2, с. 2].

У 1970 р. керівництво української служби Радіо Свобода звернулося до відомого мовознавця Ю. Шевельова щоб він здійснив фаховий мовний аналіз у радіопрограмах. Дослідник слушно підкреслював складність проблеми вживання «правильної» мови серед українських емігрантів: «Питання чистоти мови – є питання дуже складне для еміграційних авторів, тому що мова еміграції становить собою досить специфічну говірку, чи коли хочете жаргон, в якому поєдналися різно-територіальні традиції українські з впливами чужих мов, і позбутися цього часом не так легко, зокрема тут особливо небезпечні специфічно еміграційні вислови і слова, які досить рясно вживається у цих манускриптах» [13, арк. 5]. Філолог уважав, що мова українського радіо не мусить бути мовою еміграції, зокрема через домінування галицького варіанту правопису, який був абсолютно неактуальним на радянській Україні. У царині правопису і вимови в українських програмах, на думку вченого, можна було б використовувати деякі особливості української літературної мови, що не визнавались у радянській Україні. Насамперед він радив зберегти вимову «г», а не «г» в іншомовних власних назвах і в тих словах української мови, які не є чужими, як наприклад «ганок»: «Я вважаю, що можна дотримуватися закінчення «сти», – а не «сті», як пишуть на радянській Україні. Натомість я вважав би, що треба погодитися з практикою радянської України, щодо роду чужих слів, наприклад, писати «візит», а не «візита»; «метод» – а не «метода»» [13, арк. 4].

Відзначимо, що українські науковці в діаспорі активно домагалися визнання в українському правописі літери «г», яку відкидали радянські мовознавці. Я. Рудницький (президент українських канадських та американських наукових установ і товариств) у грудні 1969 р. надіслав меморандум англійською мовою до ЮНЕСКО в Париж у справі повернення букви «Г» українському правописові: «Ця буква – йшлося в меморандумі – існувала в українській абетці від 17 сторіччя, була насильно скасована в Советському Союзі в 1933 році і була одним з актів лінгвоциду сталінської ери в ССРСР» 5, с. 2]. Я. Рудницький понад 25 років збирав українські слова з буквою «г» і опублікував працю «Г – проскрибована буква в ССРСР» (Вінніпег, УВАН) в якій зібрано близько тисячі слів з «г».

Найбільше зауважень мав Ю. Шевельов до лексики українських радіопрограм. Наприклад, автори і диктори систематично вживали слово «ряд», «ряд питань» тощо. Мовознавець радив натомість вживати українське слово «низка», яке було зрозуміле в Україні хоча і було там відсунене на другий план. Замість «Керівництво Комуністичної партії» – краще було б казати «Провід Комуністичної партії», або «провідники»: «Керівництво має значення передусім дії, а не людей» [13, арк. 6].

Ю. Шевельов уважав, що мова українських радіопрограм здебільшого була правильна, проте «не можна її назвати багатою, не можна її назвати гнучкою». Аналізуючи скрипт М. Добрянського, Ю. Шевельов зауважив такі недоліки: «Непотрібне чуже слово «репрезентації», коли можна вжити слов'янського слова «представництва» або «представники». «Акція» в українській літературній мові має тільки одне значення – це уділ в якійсь кампанії. Автор тут має на увазі акцію в значенні процесу, дії. Накопичення іменників зовсім не потрібне. Читаю ще раз «заради успішного ведення акції на міжнародному терені». Це треба було сформулювати просто, «щоб успішно діяти на міжнародному терені треба створити». Далі «треба створити постійне тіло». Це калька з західних мов, яка не характерна для української мови. В юридичній українській мові «тіло» не вживається, отже треба було б сказати «треба створити постійну організацію». «Пресовий» такого слова в українській літературній мові немає. Автор пише «советський колоніалізм». Я не знаю чи слово «колоніалізм» відоме на Україні. Советський слухач більше звик до «колоніальна політика», «колоніальне гноблення» [13, арк. 5]. З огляду на майбутні радіопрограми М. Демковича-Добрянського та безпосередньо його листування з Ю. Шевельовим стає зрозуміло, що редактор прислухався до порад знаного мовознавця.

Цікава дискусія виникла у середовищі діаспорних публіцистів щодо правильного вживання числівника «дев'яносто» чи «дев'ятдесят». Публіцист О. Лотишка стверджував, що «дев'яносто» слово

«московське», і належить воно до тих слів, які «московські большевики пропихають... в українські видання». А за кордоном прорадянські «поплентачі» вживали це слово в своїх виданнях. Як аргумент О. Лотишка наводив словник Б. Грінченка який для числа «90» подавав «українську назву «дев'ятдесят'» [8, с. 5]. Колишній співробітник Радіо Свобода І. Лучишин публічно критикував українську редакцію та особисто М. Добрянського за вживання слова «дев'яносто». «Він звернувся до нашої стенографістки і спікерки за наказом усі мої “дев'ятдесят” переписати на “дев'яносто”. Я сприйняв цей вчинок як своєрідну деспотію» [11, арк. 5].

М. Добрянський приєднався до дискусії та вважав, що «дев'яносто» є питомо українським словом. Його вживали у своїх працях знані відомі мовознавці: Ю. Шевельов у книзі «Нарис сучасної української літературної мови» (Мюнхен 1951 р.), дослідники М. Грунський і П. Ковальов у книзі «Нариси з історії української мови» (Львів, 1941 р.). М. Добрянський наводив фахові аргументи на захист вживання слова «дев'яносто»: «І. Срезневський у своїх славних «Матеріалах до словаря древнерусского языка» подає як джерело до цього слова «Грамоту Бенка» тобто лист Бенка, «Старости Галицького і Снятинського», написаний у Коломиї 1398 р. В цей час не може бути ніякої мови про якісь російські впливи в Галицькому Покутті. Бо де ж тоді ще була росія?... Слово це реєструють такі словники нашої сучасної мови – Голоскевича (Правописний словник), Ізюмова (Правописний словник), Андрусіяшина (українсько-англійський), Онацького (українсько-італійський), Кузели-Рудницького (українсько-німецький), Саластина (англійсько-український)» [9, арк. 8]. Публіцист свідомо покликався лише на небільшовицькі видання, а їх авторів аж ніяк не можна було зарахувати до «комуністичних поплентачів».

Правописна дискусія другої половини ХХ ст. є цікавим та важливим етапом у розвитку української мови. Суперечки тривали навколо актуальності харківського правопису 1929 р. та доцільності використання радянської орфографії, яку багато хто вважав зрусифікованою. Хоч діаспорні українці й уникнули русифікаторської навали часів СРСР, усе ж вони не спромоглися уніфікувати норми української мови, тому правопис незалежної України продовжував радянські традиції і практично не використовував здобутки діаспорного мовознавства.

Список використаних джерел та літератури:

1. Ажнюк Б. Еволюція української мови в діаспорі (етно- і соціолінгвістичні аспекти): автореф. дис. ... д-ра філол. наук. Київ, 1999. 22 с.
2. Вовчук І. В чий інтерес від нас говориться? *Українське Народне Слово* (Пітсбург). 1962. 29 листопада. С. 2.
3. Горбач О. Критичний огляд мовознавства в УРСР. *Сучасність*. 1964. № 3. С. 107–108.
4. Жмутенко Ю. Українсько-англійські міжмовні відносини. *Українська мова у США і Канаді*. Київ, 1964. 267 с.
5. Заходи перед ЮНЕСКО в справі повернення букви «Ґ» українській абетці. *Новий Шлях*. 1969. 27 грудня. С. 2.
6. Коціра Х. Як СРСР репресував українську мову. Інтерв'ю з Ларисою Масенко. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/interviu/iak-srsr-represuvav-ukrayinsku-movu> (дата звернення 22.10.2022).
7. Кубайчук В. Хронологія мовних подій в Україні: зовнішня історія української мови ІХ–ХХ ст. Київ, 2020. 192 с.
8. Лотишка С. Звідки взялося слово «дев'яносто». *Народна Воля*. (Скрентон). 1961. 28 грудня. С. 5.
9. Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаніка (ЛННБ). Відділ рукописів. Ф. 298 (М. Демкович-Добрянський). Спр. «М. Добрянський. Дискусії про українську мову». 59 арк.
10. ЛННБ. Відділ рукописів. Ф. 298 (М. Демкович-Добрянський). Спр. «Словникові злидні в Україні». 9 арк.
11. ЛННБ. Відділ рукописів. Ф. 298 (М. Демкович-Добрянський). Спр. «Листи Лучишина Івана до М. Демковича-Добрянського». 8 арк.
12. ЛННБ. Відділ рукописів. Ф. 298 (М. Демкович-Добрянський). Спр. «Скрипти програм на Радіо Свобода за 1972 р.», 44 арк.
13. ЛННБ. Відділ рукописів. Ф. (Р. Хом'як). Спр. «Шевельов Юрій». 18 арк.
14. «Ми втрачаємо свою територію в мові». Розмова з А. Содоморою. URL: https://tvoemisto.tv/exclusive/pravylamy_lyubovi_do_movu_shche_nihtu_ne_vyhovav_andriy_sodomora_135791.html. (дата звернення: 01.11.2022).
15. Постанови в справі українського правопису. URL: <https://zbruc.eu/node/75904> (дата звернення: 01.11.2022).
16. Прицак О. Наші правописні проблеми *Народна Воля* (Скрентон). 1978. 21 грудня. С. 2.
17. Рильський М. Словник і питання культури мови. *Радянська Україна*. 1963. 2 квітня. С. 3.
18. Тарасюк М. Їхні ідеологічні позиції (буржуазно-націоналістична преса про українську мову і мовознавство). *Мовознавство*. 1970. № 4. С. 39–49.
19. Українські радіопередачі і диктор. *Новий Шлях*. 1962. 15 вересня. С. 1.

20. Фесолович М. Тим разом не про культобмін, а про мову. *Наш Клич* (Буенос-Айрес). 1965. 8 липня. С. 5.
21. Харчун Я. Українська мова чи мова української еміграції? *Журнал*. 1978. № 5. С. 57–61.
22. Хом'як Р. Русифікація продовжується. *Свобода*. 1963. 16 червня. С. 3.
23. Чи голос вопіючого в пустині? *Українське життя* (Чикаго). 1969. 4 травня. С. 1.

References:

1. Azhniuk B. Evoliutsiia ukraïnskoi movy v diaspori (etno- i sotsiolinhvistychni aspekty): avtoref. dys. ... d-ra filol. nauk. Kyiv, 1999. 22 s.
2. Vovchuk I. V chyikh interesakh vid nas hovorytsia? *Ukrainske Narodne Slovo* (Pitsburh). 1962. 29.11. S. 2.
3. Horbach O. Krytychnyi ohliad movoznavstva v URSR. *Suchasnist*. 1964. № 3. S. 107–108.
4. Zhmutenko Yu. Ukraïnsko-anhliiski mizhmovni vidnosyny. *Ukraïnska mova u SShA i Kanadi*. Kyiv, 1964. 267 s.
7. Kubaichuk V. Khronolohiia movnykh podii v Ukraini: zovnishnia istoriia ukraïnskoi movy IX–XX st. Kyiv, 2020. 192 s.
8. Lotyshka S. Zvidky vzialosia slovo «devianosto». *Narodna Volia*. (Skrenton). 1961. 28.12. S. 5.
16. Pritsak O. Nashi pravopysni problemy. *Narodna Volia* (Skrenton). 1978. 21.12. S. 2.
17. Rylskiy M. Slovnyk i pytannia kultury movy. *Radianska Ukraina*. 1963. 2.04. S. 3.
18. Tarasiuk M. Yikhni ideolohichni pozytsii (burzhuzno-natsionalistychna presa pro ukraïnsku movu i movoznavstvo). *Movoznavstvo*. 1970. № 4. S. 39–49.
20. Fesolovych M. Tym razem ne pro kultobmin, a pro movu. *Nash Klych* (Buenos-Aires). 1965. 8.07. S. 5.
21. Kharchun Ya. Ukraïnska mova chy mova ukraïnskoi emhiratsii? *Zhurnal*. 1978. № 5. S. 57–61.
22. Khomiak R. Rusyfikatsiia prodovzhuietsia. *Svoboda*. 1963. 16.06. S. 3.
23. Chy holos vopiiushchoho v pustyni? *Ukrainske zhyttia* (Chykaho). 1969. 4.05. S. 1.